

Mateusz Gawlik

Wystawa czasowa „Piękna Niepodległa” w Muzeum Armii Krajowej im. gen. Emila Fieldorfa „Nila” w Krakowie

Niepodległość i Pamięć 25/3 (63), 261-268

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mateusz Gawlik
Uniwersytet Jagielloński

Wystawa czasowa „Piękna Niepodległa” w Muzeum Armii Krajowej im. gen. Emila Fieldorfa „Nila” w Krakowie

Wielkoformatowy (4,8 m x 2,4 m) kolaż fotografii krajobrazów międzywojennej Polski, a wśród nich panoramy Tatr, Gdyni, Krynicy, Płocka oraz widok na piaszczystą drogę wśród pól, wzdłuż której rosną wysokie drzewa. Naprzeciwko kolażu zbliżonej wielkości zdjęcie grupowe uczestniczek seminarium Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej dla kobiet w Czortkowie, ubranych w maski przeciwgazowe własnego wyrobu. Obie formy graficzne witają wchodzących na wystawę czasową „Piękna Niepodległa”, która została otwarta 8 marca 2018 roku w Muzeum Armii Krajowej im. Emila Fieldorfa „Nila” w Krakowie, w ramach krakowskich obchodów 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości – „Wyzwolona_1918”. Wystawa została sfinansowana z funduszy Miasta Krakowa oraz ze środków własnych Muzeum Armii Krajowej.

„Piękna Niepodległa” jest poświęcona kobietom, które walczyły o niepodległość oraz o utrzymanie państwowości po 1918 roku jako sanitariuszki, kurierki, wywiadowczynie, a także żołnierki. W organizacjach niepodległościowych, od początku ich istnienia, służyły kobiety. Były szkolone przede wszystkim do służby pozafrontowej, w tym do pracy kancelaryjnej lub sanitarniej. Powierzano im rolę kurierek, które m.in. przewoziły broń, amunicję oraz nielegalne druki. Gdy wybuchła Wielka Wojna Polacy zmobilizowali się do walki o odzyskanie niepodległości. W pierwszych dniach wojny z krakowskich Błoni wyruszyła Pierwsza Kompania Kadrowa, która dała początek Legionom Polskim. Jej twórca, Józef Piłsudski, sprzeciwiał się przyjmowaniu kobiet do wojska. Chcąc walczyć, Polki nie miały innego wyjścia jak

udawać mężczyzn. Ich służba, najczęściej z powodów politycznych lub zdrowotnych nie była długa, dlatego szukały dla siebie innej drogi. Wstępowały do Polskiej Organizacji Wojskowej, a w okresie walk o granice do Ochotniczej Legii Kobiet (OLK). Zapewniały zaopatrzenie, służyły jako pielęgniarki, działały w wywiadzie oraz pełniły służbę wartowniczą. Kobiety, podobnie jak mężczyźni, walczyły z bronią w rękę o wolność ojczyzny. Musiały jednak zmierzyć się także z walką o równe prawa oraz należne im miejsce w życiu publicznym. Czuły się w obowiązku, by udowodnić, że nie brakuje im odwagi oraz że potrafią podejmować zadania, które zarezerwowane były dotychczas dla mężczyzn. Wątkiem dodatkowym wystawy „Piękna Niepodległa” jest więc również zarys kwestii emancypacji Polek na początku XX wieku.

Na wystawie zaprezentowano sylwetki bardziej i mniej znanych uczestniczek obu konspiracji niepodległościowych, a także kobiet aktywnych na innych polach, równie ważnych dla budowy niepodległego kraju – artystek, działaczek politycznych i społecznych. Tytuł wystawy „Piękna Niepodległa” ma więc dwojakie konotacje. Po pierwsze odnosi się do związku frazeologicznego pięć piękna, po drugie nawiązuje do idei niepodległości i utożsamianych z nią pojęć suwerenności, wolności i niezależności, więc oznacza również niepodległą Polskę. Wystawę wkomponowano w przestrzeń przeznaczoną dla wystaw czasowych na pierwszym piętrze Muzeum Armii Krajowej. Na ekspozycji główną formą przekazu jest bogaty materiał ikonograficzny, odwołujący się do znajdujących się obok tekstów biograficznych dotyczących wybranych bohaterek. Wydruki fotografii naklejone na ściany to między innymi zdjęcia pojedynczych osób i grupowe, listy, zaświadczenia odznaczeniowe, odezwy oraz przykładowa, wybrana prasa konspiracyjna.

Dzięki strukturze pomieszczenia, fabuła wystawy „Piękna Niepodległa” składa się z czterech części zatytułowanych: „Przed wojną”, „Na frontach”, „W międzywojniu”, „Ochotnicza Legia Kobiet” oraz „Epilogu”. Całość uzupełniają biogramy wybranych uczestniczek walk o niepodległość. Fragmenty ekspozycji zaaranżowano tworząc pomieszczenia z epoki dwudziestolecia międzywojennego, dzięki czemu zwiedzający mogą zajrzeć do salonu konspiratorki, usiąść przy toalecie w sypialni, zobaczyć z bliska warsztat krawiecki oraz fragment szpitala polowego.

Na wstępie, w części zatytułowanej „Przed wojną”, w sposób ogólny przedstawiono udział kobiet w powstaniach narodowych w dziewiętnastym stuleciu, a także początki ruchu emancypacyjnego na ziemiach polskich.

Autorzy wystawy przypominają ikoniczne postaci, takie jak Emilia Plater oraz Anna Pustowójtówna. Zwracają uwagę na przełomowe dla Polek powstanie styczniowe, nazywane także wojną kobiecą¹. W trakcie zrywu niepodległościowego z 1863 roku kobiety były zauważalne na każdym kroku. Prowadziły punkty kontaktowe w swoich mieszkaniach i dworach, które pełniły również rolę powstańczych szpitali oraz miejsc zaopatrzeniowych. Polki były istotnym elementem maszyny konspiracyjnego Rządu Narodowego. Walczące kobiety tego okresu stały się inspiracją dla następnych pokoleń. Równolegle rozpoczęły walkę o szersze prawa dla siebie, a w historii ruchu emancypacyjnego zapisała się między innymi Eliza Orzeszkowa, która w powstaniu styczniowym pełniła rolę łączniczki².

W kolejnej części zatytułowanej „Na frontach” autorzy przedstawiają udział kobiet w Wielkiej Wojnie, podczas walk o granice, powstań śląskich, powstania wielkopolskiego, a także w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Zwracają uwagę, że choć niemniej dzielne od mężczyzn, były w zdecydowanej mniejszości. Wrażenie wywołuje bowiem porównanie ilości kobiet i mężczyzn w Polskiej Organizacji Wojskowej (POW): ok. 860 kobiet przy 20 tys. mężczyzn³. Kobiety, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nie zaprzestały służby, wstępowały masowo do tworzonej we Lwowie Ochotniczej Legii Kobiet (OLK). Organizacja ta walczyła o Lwów oraz Wilno w trakcie walk o granicę, a gdy Polska znalazła się w trudnej sytuacji podczas wojny polsko-bolszewickiej, wbrew wcześniejszym założeniom, kobiety także skierowano do walki. W tej części wystawy przedstawiono, rozwieszane na ścianach teksty biograficzne dotyczące Marii Chełmickiej-Jaroszewiczowej – pierwszej komendantki żeńskiego oddziału POW i Zofii Plewińskiej-Smidowiczowej, która jako Leszek Pomianowski była konnym ordynansem w I baonie 5. pp Legionów Polskich, malowała mapy, a następnie w ramach POW pracowała jako pielęgniarka. Przedstawiono historię Wandy Gertz (vel Kazimierza Żuchowicza), żołnierki Legionów, która po odzyskaniu niepodległości była komendantką 2. Ochotniczej Legii Kobiet w Wilnie, a w czasie wojny polsko-bolszewickiej dowodziła batalionem

¹ J. Załączny, *Powstanie styczniowe „wojną kobiecą”*, „Niepodległość i Pamięć” 2013, nr 1–2 (41–42), s. 87.

² Zob. szerzej: *Kobieta i epoki. Wiek XIX*, pod. red. P. Abriszewskiej, M. Radowskiej-Lisak, seria Litteraria Copernicana, nr 2(22), Toruń 2017.

³ Zob. szerzej: T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Warszawa 1984.

OLK pod Warszawą, natomiast podczas II wojny światowej organizowała kobiecy Oddział Dywersji i Sabotażu „Dysk”⁴.

W trzeciej części przedstawione jest pokolenie kobiet, które łączyła wspólnota przeżyć, a które po odzyskaniu niepodległości rozpoczęły pracę nad odbudową kraju. Na wystawie zaprezentowano tekst o symbolicznej osobistości, jaką była Maria Dulębianka, artystka i feministka, która przed odzyskaniem niepodległości w 1908 roku kandydowała bez powodzenia do Sejmu Krajowego we Lwowie. W międzywojniu kobiety znacząco zwiększyły swoją obecność w życiu publicznym. Autorzy wystawy zwracają uwagę, iż było to możliwe między innymi dzięki uzyskaniu przez nie praw wyborczych w 1918 roku. W pierwszych wolnych wyborach niepodległej Polski wybrano do Sejmu osiem kobiet z różnych ugrupowań politycznych. Wśród nich była Irena Kosmowska, której biogram przedstawiono na wystawie. W czasie wojny była członkinią POW, a w niepodległej Polsce jako jedyna kobieta piastowała stanowisko ministerialne w rządzie Ignacego Daszyńskiego⁵. Wśród istotnych aktywistek, działaczek społecznych przedstawiona są postaci Zofii Moraczewskiej, współzałożycielki Ligi Kobiet Polskich, Wandy Pełczyńskiej, kurierki I Brygady, redaktorki czasopisma dla kobiet „Bluszcz”⁶. Na ścianach, obok tekstów ukazane są zdjęcia portretowe wymienionych bohaterek. Zwiedzającym wystawę autorzy przypominają o podjęciu przez kobiety działalności w nowych obszarach życia kulturalnego i społecznego, zarezerwowanych do tej pory dla mężczyzn. Służą temu między innymi teksty biograficzne dotyczące Heleny Bujwidówny-Jurgielewiczowej, obrończyni Lwowa z 1918, która jako pierwsza w Polsce rozpoczęła studia weterynaryjne, Stanisławy Paleolog, sanitariuszki POW, legionistki z Ochotniczej Legii Kobiet i komendantki Referatu Policji Kobiecej w II Rzeczypospolitej Polskiej.

Uzupełnieniem fabuły są fragmenty ekspozycji zaaranżowane na wnętrza z epoki. W jednym z nich, przypominającym salon zwiedzający mogą podziwiać zbiór rzeźb oraz mebli z 1. połowy XX wieku. Ponadto w salonie

⁴ Zob. szerzej: S.M. Jankowski, *Dziewczęta w maciejówkach*, Warszawa 2012.

⁵ M. Śliwa, *Udział kobiet w wyborach i ich działalność parlamentarna*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, pod red. A. Szwarca, A. Żarnowskiej, Warszawa 2000, s. 49–61.

⁶ U. Perkowska, *Działalność niepodległościowa studentek Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1900–1939*, [w:] *Kobiety w konspiracji pierwszej i drugiej wojny światowej*, pod red. K. Minczykowskiej, J. Szilinga, Toruń 2005, s. 19–21.

znajduje się niewielka biblioteczka, a na drewnianym stole leżą karty przygotowane do gry w pasjansa. Goście wystawy mają okazję posłuchać również popularnych piosenek z okresu międzywojennego, w tym utworu *Baby* śpiewanego przez Eugeniusza Bodo. W drugim zaaranżowanym pomieszczeniu przedstawiona została damska sypialnia z toaletką, łóżkiem z epoki. Uzupełnienie stanowią dodatki, takie jak zestaw filizanek czy wiszący nad łóżkiem ozdobny kilim. Klimatu wystawie nadają także umieszczone w pomieszczeniach kobiece manekiny, ubrane w stroje z epoki wypożyczone z Teatru im. Juliusza Słowackiego w Krakowie.

Dopełnieniem ekspozycji jest jedna z gablot z pamiętkami po Zofii Zawiszance-Kernowej, organizatorce Żeńskich Drużyn Strzeleckich, wywiadowczyni i kurierce I Brygady Legionów Polskich, oficerze werbunkowym w okresie wojny polsko-bolszewickiej, publicystce i pisarce, uczestniczce konspiracji podczas II wojny światowej. Autorzy wystawy spośród przedmiotów ze zbiorów rodzinnych w Goszycach prezentują między innymi wspomnienia Zofii Zawiszanki pt. *Jak wyrosłam na działaczkę*, jej fotografie z 1905 roku oraz zbiór wierszy pt. *Rycerki Polskie*.

Historie kobiet walczących w obronie Lwowa czy podczas wojny polsko-bolszewickiej można prześledzić w kolejnej części, zatytułowanej „Ochotnicza Legia Kobiet”. Za pomocą biogramów zwiedzającym zostały przybliżone losy członkiń tytułowej formacji. Autorzy przypominają postaci Aleksandry Zagórskiej, członkini Związku Strzeleckiego, działaczki Komitetu Pracy Obywatelskiej Kobiet, obrończyni Lwowa w 1918 roku, pierwszej komendantki OLK, której syn Jerzy Bitschan poległ na ulicach Lwowa w wieku 14 lat. W fabule wystawy podkreślono heroizm, a także upór kobiet pragnących walczyć o polski Lwów, wstępujących do walczących oddziałów jako dzieci. Przykładem jest Zofia Lipowicz-Nowosielska, która wpięrow próbowała wstąpić do Legionów w wieku 14 lat, a po odmowie przyjęcia została zaprzysiężona w POW. Jako 17-letnia dziewczyna pełniła funkcję kurierki, a także walczyła we Lwowie. W tym czasie trafiła do ukraińskiej niewoli, z której ostatecznie zdołała uciec. Równie niezwykłą postacią zaprezentowaną na wystawie jest Olga Stawecka, która służyła w Legionach Polskich oraz Ochotniczej Legii Kobiet, a w niepodległej Polsce zamieniła wojskowy mundur na klasztorny habit, gdy wstąpiła do Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej (Siostr Serafitek) w Oświęcimiu.

W dalszej kolejności goście ekspozycji przechodzą obok krawieckiego manekina oraz umieszczonych w pobliżu dwóch maszyn do szycia marki

Singer oraz Phoenix. Realizm warsztatu krawieckiego podkreślają materiały oraz szyty pielęgniarski fartuch. Ekspozycje prowadzą zwiedzających do kolejnego pomieszczenia, zaaranżowanego na lazaret. Prezentowane są w nim ekspozycje z Muzeum Farmacji Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego, w tym strzykawka do lewatywy z pocz. XX wieku. Uzupełnieniem są słoiki apteczne, paczki bandażu, gazy oraz ampułki z sulfonamidem. Nie są to co prawda przedmioty z okresu Wielkiej Wojny, lecz czasów II wojny światowej, ale ich prezentacja stanowi suplement całości przekazu. Podstawą opowieści o kobietach w służbie sanitarnej jest historia Marii Epstein. Założyła ona na ziemiach polskich pierwszą Szkołę Zawodowych Pielęgniarek Panien Ekonomek św. Wincentego à Paulo w Krakowie, w której sama także podjęła naukę. W trakcie Wielkiej Wojny Maria Epstein, znana jako „Nuna” była sanitariuszką wśród żołnierzy oraz dotkniętej epidemiami ludności cywilnej. W niepodległej Polsce działała między innymi w Polskim Czerwonym Krzyżu oraz utworzyła z pomocą Fundacji Rockefellera z Nowego Jorku i Uniwersytetu Jagiellońskiego Uniwersytecką Szkołę Pielęgniarek i Higienistek.

Na zakończenie, w części zatytułowanej „Epilog”, autorzy zwracają uwagę na fakt, iż aktywność kobiet w czasie konspiracji niepodległościowej okresu I wojny światowej oraz wojen o granice wywarła ogromny wpływ na kolejne pokolenia Polek. Nie zaprzestając walki o prawa kobiet czy odbudowę Rzeczypospolitej uczyły postawy patriotycznej, co zaprocentowało w chwili wybuchu II wojny światowej. Rozwiązana w 1923 roku Ochotnicza Legia Kobiet przekształcona została w Przysposobienie Wojskowe Kobiet (PWK), które działało aż do 1939 roku. Organizatorki PWK, ich upór i patriotyzm sprawiły, iż w trakcie największego konfliktu XX wieku Polki stały się istotną częścią Polskiego Państwa Podziemnego, bez której niemożliwe byłoby jego funkcjonowanie. Uzupełnieniem fabuły jest prezentacja pozostałych pamiątek po Zofii Zawiszance-Kernowej, uczestniczce obu konspiracji niepodległościowych. Są to między innymi odznaczenia wraz z zaświadczeniami: Krzyż Niepodległości z Mieczami, Krzyż Walecznych z dwoma okuciami, a także Krzyż Armii Krajowej i Krzyż POW, dyplom dla Zofii Zawiszanki „Za wierną służbę”, jak również łapka z kołnierza munduru. Historię Przysposobienia Wojskowego Kobiet obrazują zdjęcia uczestniczek obozów letnich PWK, wśród których odnaleźć można dwie wybitne działaczki wojskowe: Marię Wittek i Elżbietę Zawacką. Na ścianie zaprezentowano teksty biograficzne oraz zdjęcia obu wybitnych kobiet.

Maria Wittek jako pierwsza kobieta studiowała na uniwersytecie w Kijowie. Podczas wojny polsko-bolszewickiej kierowała polskim wywiadem, pełniła funkcję kierownika Wydziału Wojskowego Komendy Naczelnej POW. Jak istotną osobą była w polskich strukturach niech świadczy fakt, iż bolszewicy wyznaczyli za nią nagrodę w złocie równoważną wadze jej ciała. Maria Wittek po odzyskaniu niepodległości była orędowniczką szkolenia kobiet do pomocniczej służby wojskowej. Przez lata pracowała w instytucjach wojskowych, a po 1939 roku zorganizowała Wojskową Służbę Kobiet przy Komendzie Głównej Armii Krajowej⁷. U kresu życia, w latach dwięćdziesiątych XX wieku otrzymała jako pierwsza kobieta stopień generalski w Wojsku Polskim. Druga z Polek opisana na zakończenie wystawy, Elżbieta Zawacka była instruktorką PWK, a w okresie II wojny światowej zasłynęła jako wybitna żołnierka i kurierka Armii Krajowej, która jako jedyna kobieta znalazła się w gronie 316 cichociemnych, a po 1989 roku jako druga kobieta została awansowana do stopnia generalskiego⁸. Teksty biograficzne dotyczące obu pań uzupełniają przedstawione na wystawie wybrane pamiątki ze zbiorów udostępnionych przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu. Najważniejszym obiektem jest klucz, służący jako skrytka do przenoszenia mikrofilmów, który był używany przez M. Wittek oraz E. Zawacką. Ponadto zaprezentowane zostały rzeczy osobiste gen. E. Zawackiej, szachy, w które grywała ze swoją siostrą Klarą, aparat fotograficzny, lornetka teatralna oraz ulubione karty, którymi układała pasjansa do czasu, gdy nauczyła się robić to na komputerze. W okresie II wojny światowej na frontach w Afryce oraz w Europie Zachodniej pojawiły się także kobiety z Pomocniczej Służby Kobiet. „Pestki” pełniły role pomocnicze, a ich znaczenie przybliży tekst biograficzny o Bronisławie Wysłouchowej, działaczce Związku Walki Zbrojnej, a następnie inspektorce PSK⁹. Obok, jako uzupełnienie prezentowany jest kobiecy manekin ubrany w replikę munduru Pomocniczej Służby Kobiet. Wystawę wieńczą

⁷ Zob. szerzej: S. Grochowina, *Wojskowa Służba Kobiet 1939–1945. Zarys problematyki*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej*, pod. red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 2006.

⁸ Zob. szerzej: K. Minczykowska, *Cichociemna: generał Elżbieta Zawacka „Zo” 1909–2009*, Toruń 2014.

⁹ Zob. szerzej: M. Maćkowska, *Pomocnicza Służba Kobiet w Polskich Siłach Zbrojnych*, Londyn 1990.

gabloty, w których prezentowane są wybrane rzeczy osobiste kobiet służących ojczyźnie, w tym scyzoryk Józefy Błaszczyszyn walczącej pod Monte Cassino, biżuteria Haliny Poliszewskiej czy spinka do włosów wykonana w KL Ravensbrück przez Janinę Deubel-Kowalewską. Ostatnim akcentem ikonograficznym wystawy jest wielkoformatowe zdjęcie grupowe wykonane w Muzeum Armii Krajowej z okazji 99. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. Pełni ono niejako formę książki pamiątkowej, gdyż zwiedzający mają możliwość podpisania się na nim.

Na wystawie „Piękna Niepodległa” znalazły się zdjęcia, dzięki uprzejmości prywatnych darczyńców, w tym rodziny Zofii Zawiszanki, Wojciecha Plewińskiego, Archiwum Sióstr Dominikanek w Krakowie, a także Archiwum Akt Nowych, Komisji Historii Kobiet oraz Narodowego Archiwum Cyfrowego.

Mateusz Gawlik

Bibliografia

- Brzoza C., Sowa A.L., *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2007.
- Chwalba A., *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000.
- Jankowski S.M., *Dziewczęta w maciejówkach*, Warszawa 2012.
- Kobieta i epoki. Wiek XIX*, pod. red. P. Abriszewskiej, M. Radowskiej-Lisak, seria: Litteraria Copernicana, nr 2(22), Toruń 2017.
- Kobiety w konspiracji pierwszej i drugiej wojny światowej*, pod red. K. Minczykowskiej, J. Szilinga, Toruń 2005.
- Kromp D., Minczykowska K., *General Maria Wittek 1899–1997*, Toruń 2006.
- Maćkowska M., *Pomocnicza Służba Kobiet w Polskich Siłach Zbrojnych*, Londyn 1990.
- Nałęcz T., *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Warszawa 1984.
- Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, pod red. A. Szwarca, A. Żarnowskiej, Warszawa 2000.
- Służba Polek na frontach II wojny światowej*, pod. red. K. Minczykowskiej i J. Szilinga, Toruń 2006.
- Sylwetki kobiet-żołnierzy*, pod red. K. Kabzińskiej, Toruń 2003.
- Załączny J., *Powstanie styczniowe „wojną kobiecą”*, „Niepodległość i Pamięć” 2013, nr 1–2 (41–42).